

A NEMZETISÉGI KULTURÁLIS AUTONÓMIÁRÓL*

A Balatonalmádiban 1994. április 14-16-án rendezett tanácskozási előadásai (Szerk.: Halász Péter)

Századunk, e fogyóban lévő, világméretű drámákkal teli huszadik század egyik alapvető eszménye volt végig a népek önrendelkezése, az autonómiák különböző változata. Éppen azért, mert a népek, nemzetiségek alapvető jogainak megtagadása, elsikkasztása, visszajára fordítása okozta a legtöbb háborút, vérengzést, bosszút és revánst az első világháborútól, Wilson amerikai elnök nevezetes 14. pontja, az önrendelkezés gondolatának ilyen rangú és mérvű meghirdetése óta népek konfliktusainak kieledzése országok között és országokon belül mindig felvetette a megoldás legésszerűbb és legigazságosabb módozataként az önrendelkezés, az autonómia megvalósítását. Messze vezetne, ha fel akarnók sorolni mindazokat a szenvedéseket, amelyeket a népek akaratainak eltiprása, semmibe vétele okozott nemcsak Európában, de az öt kontinens mindegyikén.

Minket, magyarokat egyenesen létünkben érint az autonómia eszménye, reménye, mind inkább gyakorlati céljá válassza. Bonyolult történelmi helyzetünkben, nyolc országra szagatva - még a kurd nemzet sincs ily mértékben feldarabolva - egyetlen békés eszközünk maradt a nemzeti túlélésre: az autonómia különböző formáinak kiépítése. Semmilyen más kezessége nincs nemzeti önazonosságunk, nyelvünk, iskoláink, intézményeink, egyházaink fennmaradásának. Jelképszerű, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1992-ben megválasztott parlamenti képviselői és szenátorai a kolozsvári Szent Mihály-templomban, megannyi magyar történelmi esemény színhelyén közös esküt tettek a belső önrendelkezésre. Ebben a templomban választották volt Erdély, az önálló ország fejedelmévé Bethlen Gábort. Ez az esküvés - ha nem is emlegetik túlságosan gyakran - legalább olyan történelmi kihatást érlelhet be, mint a megmaradás fejedelmének hajdani országálla.

Kisebbségi nemzeti közösségek életében előfordulhat és meg is lehet érte a magyarázat, hogy egy adott időszakban a politikai érvelésben átmenetileg háttérbe szorul az autonómia igénye, követelése. Például olyankor, amikor politikusi tartózkodással, mindennapi szívós aprómunkával kell megteremteni éppen az autonómia távlati lehetőségeit. Ez minden nemzeti kisebbség életében előfordul. Egyáltalán nem jelent lemondást a célról és eszményről. A kisebbség(ek) anyaország(ai), azonban semmilyen taktikai megfontolásból, nagyhatalmak igényeinek teljesítéséből vagy „halált megvető óvatosságból” nem pártolhatnak el az autonómia gondolatától, nem függeszthetik fel az eszményt, mert nem mondhatnak le a nemzet elszakított részének jövőjéről.

Különbséget tehetünk itt is a hivatali és állam és az anyaország társadalmi szervezetei, civil képződményei vagy egyénei között. Az állami felelősség néha hallgatást vagy halogatást parancsolhat, ezzel szemben demokráciákban a társadalmi, művelődési, egyházi csoportosulások a nemzet egyetemes művelődési, politikai érdekeiket képviselik. A „hosszú távú” politikázás felelőssége ez esetben az övék.

A Magyar Művelődési Intézet 1994 áprilisában nemzetközi tanácskozást szervezett a kisebbségi kulturális autonómia kérdéskörében. A magyarországi és külhoni szakértőket, művelődési vezetőket, kisebbségi politikusokat Balatonalmádi látta vendégül; termékeny eszmecsereket színhelye, a Balaton

Akadémia. Finnországi, spanyolországi, dániai, belgiumi kisebbségpolitikusok ültek össze a kárpát-medencei magyar kisebbségek és a magyarországi nemzetiségek képviselőivel. Eljött az autonómia kérdésének egyik legtekintélyesebb tudósa, a bécsi Felix Ernakora; jelen volt a kisebbségi jogok nemzetközi szinten ismert harcosa, a Svájcban élő Komlóssy József. Az üdvözlteken kívül mintegy 25 előadás hangzott el, három nap alatt. A tanácskozás anyagát 1997-ben, tehát több mint három év múltán tette közzé a Magyar Művelődési Intézet, a vita legfontosabb szervezőjének, Halász Péternek a szerkesztésében és bevezetőjével. Soha ennél időszerűbb téma! Nem azért, mert a tanácskozáson elhangzottak szellemében a gyöttrő, égető és veszélyeket rejtő kisebbségi kérdés azóta megoldódott, az egyetlen elfogadható módon, a kulturális autonómia kiépülésével a Kárpát-medencében, hanem éppen azért, mert néha úgy tűnik, főleg Szlovákiára és Romániára gondolva, hogy távolabb vagyunk a céltól, mint 1994-ben. Dehát a kulturális autonómia kivívása és kibontakoztatása olyan bonyolult feladat, ami csak a történelmi folyamatok mércéjével mérhető. Halász Péter már három évvel ezelőtt józanul elmondta köszöntőjében, hogy a felvetett elképzelések, megoldások illúzióknak is bizonyulhatnak, az egész tanácskozásról emondható, hogy illúziókra épült, de „illúziók nélkül nem érdemes élni”.

Hitelesen hangzott ez Halász Péter szájából, aki személyes feladatként olyan munkát vállalt és végz évtizedek óta, ami a kisebbségi kérdés nagy egészében a leginkább tűnik illúzióknak: a moldvai csángó-magyarok nyelvének, öntudatának megmentését, csakugyan az utolsó 24. óra 60. percében. Egy végzetes sorsú népcsoport kiemelését a történelem kátyújából. Ha ez nem is sikerült (nem sikerülhetett) teljességgel, Halász Péter, küzdőtársaival együtt sok tekintetben mégis a lehetőleg győzte le.

Mik azok az „illúziók”, amelyeket az 1994-es balatoni eszmecsere résztvevői tudatosan vállaltak? Mindenekelőtt az, hogy egy ilyen vita oldhatja vagy eltüntetheti az ellentéteket, félreértéseket, szándékos félreértelmezéseket. Mi illúzió ebben a hitben? Az, hogy a kérdés nem ismeréséről van szó. Valójában azok ismerik legmélyebben a kisebbségi kérdés történetét, az autonómia mibenlétét, akik szándékosan - a többség uralmának fenntartása érdekében - meghamisítják a nyílt elveket és a tiszta szándékokat. Mivel a kisebbségi kérdés nem Közép- vagy kelet-Európa fájó sebc, hanem a nyugati világé éppen így (bretonok, északfréek sorsa), illúzió az is, hogy a fejlettebb, régebbi demokratikus hagyományokkal rendelkező országok gyakorlati tapasztalata hatékonyan, ötletekkel, javaslatokkal, jó példákkal segítheti a mi duna-menti gondjaink megoldását. Éppen ezért, bármilyen okos gondolatok fogalmazódtak is meg Balatonalmádban, felületes, könnyelmű optimizmus lett volna azt hinni, hogy egy ilyen tanácskozás egymagában döntően előre viheti a kérdés megoldását.

Sőt, egyenesen kishitűség, reménytelenség foghat el, ha például megismerjük a kiváló bécsi professzor, Felix Ernakora felvázolásában az autonómiáért folyó majdnem teljes évszázada tartó - de még régebbi időkig visszavezethető - küzdelem elméleti alapjait, illetve a célok megfogalmazását és módosulását idők rendjén. Belehelyezem magamat egy erdélyi magyar helyzetébe - mivel az vagyok -, és eltűnök: az első világháborút lezáró békekötések, amelyeket Erdély iskoláiban kötelezően üntelkezésének jogos teljeseledését, hiszen ez is volt, egyben az önrendelkezés „visszautasítását” is jelentették (Ernakora jellem-

* Kiadta a Magyar Művelődési Intézet 1997. Megjelent az Illyés Közalapítvány támogatásával.

zése), hiszen a győztes hatalmak és árnyékukban a balkáni nyertesek egyenesen visszautasították azt, hogy egy-egy terület népe döntsen állami hovatartozásáról. A második világháború után ez a diktatúra ismétlődött meg, „sokkal súlyosabb formában” - megint Ermakora szavai -, s főleg ennek következtében jelenleg Európában 30 millió ember él kisebbségi sorsban. A magyar nemzet egyharmada, az elszakított részek lakói a párizsi második csonkítás után majdnem fél évszázadig abban a tudatban éltek, hogy a „szovjet példa” jelenthet egyedül megmaradást számukra, mert lám, Nyugaton a baszkok, bretonok, katalánok és más kisebbségek eltűnnek a többség tengrében. Mikor pedig a szovjet birodalom szétmállott - jószerént a benne elnyomott több mint száz kisebbségi nép és népcsoport belső szétfeszítő erejétől is -, az erdélyi, felvidéki, délvidéki és kárpátaljai magyarok teljes védtelenségben találták magukat a soha nem ismert erővel fellángoló többségi nacionalizmus támadásainak keresztütlésében. Lassan jutott el a tudatunkig, hogy nyugaton nemcsak északír fegyveres háború folyt az eltelt fél évszázadban, de lassan beérelődött az autonómia korszerű elmélete is, ennek nyomán pedig kezdtek begyógyulni a kisebbségi sebek.

„Az öntendelkezéssel kapcsolatos vitákban 1949 óta fontos új elem jelent meg: a belső és a külső öntendelkezés különválasztása. A belső öntendelkezés ugyanis nem érinti a nemzetközi határokat, a külső pedig a nemzetközi határokat is érinti. A közös elem az alkotmányjog, az utóbbinál pedig a nemzetközi jog is érintett. (Felix Ermakora)

Ma a világ nagyhatalmai, elsősorban a minden katonai erőt felülmúló Egyesült Államok legfőbb gondja a béke, a nemzetközi csend, a biztonság garantálása. Sajnos, vezető amerikai körök nem azt a tanulságot vonták le a jugoszláviai polgárháborúból, hogy ezeket a kisebbségi jogok eltiprása váltotta ki, hanem a külső öntendelkezés érvényesülésében látják minden fegyveres konfliktus okát, így saját érdekeik érvényesítésének atrocitását. Márpedig az igazi tanulság - európai és kisebbségi szemmel nézve - éppen fordított. „Csak ott garantálható a régió békéje, ahol a kisebbségek nyugodtan élhetnek” - mondja Ermakora professzor. Tehát minden pluralista régióban alapvető történelmi igény, a béke kezessége - a kisebbségek nemzetközi védelme.

Megnyugtató viszont, hogy ezeknek az elveknek az alapján távlatokban biztosítani lehetne a kisebbségek jogait, nyelvi, nemzeti megmaradását. Ermakora professzor, akit 1990 után számunkra Barki Éva bécsi jogásznő tett ismertté, de aki már nincs közöttünk, 1960 óta rendszeresen dolgozott az ENSZ megbízásából, 1959 óta pedig Európai Tanácsban is foglalkozott az emberi jogok védelmével, a kisebbségi jogokat egyértelműen a kollektív jogok csoportjába sorolta, amit a legegyszerűbb példa bizonyíthat. Erdélyben éltünk azzal az érveléssel, hogy az anyanyelvünk csak addig egyéni jogunk, amíg némán gondolkodunk, de azonnal közösségi joggá változik, ha anyanyelvünkön másvalakivel is megosztjuk a gondolatainkat. Ermakora professzor megállapítása egyértelműen a demokrácia kiépítésére ösztönöz, hiszen „autonómia csak ott működik igazán, ahol demokratikus államstruktúra létezik”. Tehát hiába is vártunk volna autonóm kisebbségi jogokat Iliescu rendszerétől és várjuk Meciar szlovák kormányfőtől. Fordított előjellel azt is jelenti ez, hogy az új romániai kormányzat, Constantinescu elnök rendszere csak a kisebbségi jogok teljeskörű biztosításával, a magyarság és más kisebbségek kulturális autonómiájának az engedélyezésével, sőt: a kiépítésével, anyagi és jogi támogatásával bizonyítja be igazán, hogy demokratikus államstruktúrát épít.

Dél-Tirol német kisebbsége ma a kulturális autonómia példás állapotát élvezheti. De az ide vezető tárgyalások, amelyekben Ermakora professzor is részt vett, 1947-től 1992-ig tartottak. Közben a békés vitákat robbantások szakították meg,

amelyek nyilván az európai nyugalmat is veszélyeztették. Emlékeztünk, hogy akkoriban a „szocialista” ország sajtója, főleg a romániai, „felelőtlen terroristákat” emlegetett, míg ma ezek a „terroristák” a demokratikus olasz állam békés és öntudatos osztrák-német építői. Persze, közben a déltirolai kérdés vitája megjárta az ENSZ-közgyűlés fórumát is, a hatvanas évek elején, mégpedig úgy, hogy Ausztria, tehát a hivatalos bécsi kormány vitte odáig a nemzet Dél-Tirolba szakított részének ügyét. „Most Dél-Tirolban autonómia van, amely demokratikus alapokon nyugszik, ahol a törvényhozási és a közigazgatási funkciók autonóm és demokratikus módon működnek. Ugyanakkor az állami ellenőrzés sem szűnt meg” - mondta Ermakora professzor, mintegy eleven cáfolataként annak a többségi vád-nak, hogy a kisebbségek autonómiája szétrombolhatja magát az államot.

Balatonalmádin a volt „szocialista” országokból jött szakértők ismerték el, hogy „az autonómia a kisebbségek és a kisebbségi jogok elismerése” - miként Devetak Silvo maribori szlovén szociológus mondta. Ugyancsak ő bizonyította be, mennyire hibás az a felfogás, hogy csak a gazdasági fejlődés érlelheti be az autonómia feltételeit, mennyire hibás az a feltételezés, hogy a kisebbségek ne jogokat követeljenek, hanem előbb tegyék virágzóvá gazdasági életüket, majd a jogok azután önműködően megjelennek. „Láthatjuk - így a szlovén tudós -, hogy például a flamandok vagy a katalánok virágzó gazdasága azután teljessé vált ki, miután autonóm fejlődésüket elkezdheték.”

Éppen a katalán résztvevő, a Barcelonából érkezett Josefina Fernandez i Barrera hozta szóba a tanácskozáson azokat a kisebbségeket - saját hazájáról szólva -, akik valójában csupán egyéni érvényesülésük szemszögén át vizsgálják a kisebbségi kérdést, és érdekeik szerint akár nyelvi árulókká válnak. A katalán nyelv egyenjogúságának kimondása, iskolai oktatásának bevezetése után akadtak katalánok (legalábbis önön állításuk szerint azok), akik bíróságon támadták meg a kisebbségi jogok törvényét. Függetlenül a tárgyalások kimenetelétől, a jelenség önmagában megdöbbentő és tanulságos. Úgy hittük ugyanis, hogy csak a „szocialista” országok egykori „kisebbségi képviselői” között akadnak nyelvi árulók, renegátok, akik valamelyik kisebbségi közösség „nevében” a többségi államnationalizmust testesítik meg. Lehetett ez tudatos érvényesülési szándék, de lehetett származásos kisebbségi érzés, amelyet a többségi elnyomás, a lelki, közigazgatási, iskolai terror váltott ki a gyengébb öntudatú vagy jellemű kisebbségekben. A nemzeti egyenjogúságért vívott harc - immár jól látható, éppen a katalán példából - nemcsak Európa keleti, de nyugati felén is az állampolgári bátorság, a nemzeti öntudat, a nyelvi hűség élet-halál próbája.

Igen fontos „nyugati figyelmeztetés” az a katalán példa, amit az ottani római katolikus egyház mutatott. A papok többsége akkor is kitartott a katalánok mellett, a katalán nyelv mellett, mikor Katalónia a diktatúra idejében bevándorló spanyolokkal töltődött fel olyan arányokban, hogy megváltozott a terület etnikai összetétele, és amikor saját hazájában - a hatalom nyomása alatt - degradálódott a katalán nyelv. Az egyház azonban megőrizte fő nyelvének a katalánt, és a miséket is katalánul tartották” (Barrera).

Mennyire kellene nekünk ilyen öntudatos „katalán” papok a moldvai csángók földjére, a plébániákra és az egyházi méltóságokba! Katalóniában tulajdonképpen előbb alkalmazták az anyanyelvűség elvét, még mielőtt a második vatikáni zsinat ezt törvényébe foglalta volna. Hát akkor Moldvában?

Nyilván, távol állunk még attól, hogy mondjuk egy nemzetközi kisebbségvédelmi eszmecsere-n a csángók ügye is szóba kerüljön. Éppen elég gondokat soroltak fel Erdély, a Felvidék, Délvidék és a Muravidék küldöttei (Göncz László Lendvától, Gyurcsik István Pozsonyból, Kötő József Kolozsvártól,

Matekovic György Temesvárról, Szabó György Marosvásárhelyről, Virág Ibolya Újvidékről.) Ismétlődnek, majdnem azonosak a gondok, a panaszok és fájdalmak, akár egy tízezres, akár egy kétmillió magyar kisebbségi közösségről van szó. Kelet- és Közép-Európa ilyen vonatkozásban akár a kontinens „beteg emberének” is nevezhető. De immár lábadozó állapotban. Ezt mutatják a tanácskozáson részletesen bemutatott jó példák: a finnországi svédek autonómiája, a katalán állapotok, a dániai és belgiumi németek sorsa. Mivel az egyes kisebbségi népcsoportok életébe egyféle történelmi tükrözéssel pillanthatunk be, így, együttesen közös tanulságot tudatosíthatnak: minden országban, minden kisebbség esetében hosszabb vagy rövidebb küzdelem árán érték el a megnyugtató vagy még további javításra váró helyzetet, a kisebbségi kérdés nem gordiuszi csomó, amit egyetlen kardvágással meg lehet oldani. Kisebbségi népcsoportok és többségi nemzetek érdekei, érvei ütköznek, itt is, ott is találni egymásnak okozott sebeket. Sok minden középpont kérdése. Erdély magyarsága igen örvenduc annak, hogy a magyarországi kisebbségek önkormányzataihoz hasonlóan, olyan saját maga által állított igazgatási szervei lennének, amelyek a többségben élő kisebbségek telephelyein - például mindenütt Székelyföldön - államhatalmi hatóságokká minősülnének, rendelkeznének a város vagy község pénzalapjával, irányítanák a helyi oktatást, vagyis államalkotó közösségként építközhetnének a maguk területén. De ha magyarországi kisebbségi szemszögből vizsgáljuk ugyanazt, kiderül, hogy még rengeteg tennivaló vár a magyar állam kisebbségi politikájára is. Noha kétségtelenül kitűnik - éppen az akaratlan összehasonlításokból is -, hogy a magyar anyaország nemcsak az elszá-

kított nemzetiségek sorsát viseli szíven, de egyképpen gondoskodik más nyelvű, más nemzetiségű állampolgáiról is. Még akkor is, ha a számszerű összehasonlítás olyan „aránytalanságokat” is mutat, mint hogy az erdélyi magyarok lélekszáma hetvenötösröze a magyarországi románokénak, a magyarországi szerbek 5 ezres létszáma szintén hetvenszer kisebb a szerbiai magyarokéhoz képest. Egyedül a németeknek nincs ilyen „ellentétpárja” Ausztriában. Balatonalmádin mégis egyenlő hangsúlyt kapott a nagyon kicsiny kisebbségi csoportok mindegyike és az olyan nagyságtendű népesség, mint az erdélyi magyarság, amelyről joggal mondta el Kötő József, hogy ilyen létszámú népek, nemzetek - még ennél kisebbek is - államalkotó, többségi közösségek Európában és az egész világon. Vagyis: a kisebbségi kérdés megoldása, így a kulturális autonómia biztosítása nem a közösségek létszámától függ, de még attól sem, hogy ezek a kisebbségi közösségek tömbökben élnek-e vagy szórványokban a többségi nép körében. A kulturális autonómia elvi kérdés, amit a világ mai állapota, a rendezetlen ellentétek sokasága tűzött napirendre.

Bizonyosan hasznos lenne, ha a nemzetiségi kulturális autonómiáról címet viselő könyv - a magyar után - románul, szlovákul és szerbül is megjelenne. Az autonómia megvalósítása ugyanis - ez a könyv is többszörösen bizonyítja - elsősorban a többségi népnek és vezetőinek a politikai akaratától, hűségétől és távlatos gondolkodásától függ. Ezt a könyvet minden politikus kezébe oda kellene adnunk a szomszédos országokban, mert akadnak, akik azt hangoztatják, hogy kulturális autonómia egyszerűen nem létezik sehol, csak a magyar „szeparatisták” találták.

